

УДК:004+81'37(045)

К.А. Укуева, Г.Э. Жумалиева, Ж.А. Бейшебаева

Ага окутуучу, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар кафедрасы,

Н. Исанов атындагы КМКТАУ

филол.и.к., доцент, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар

кафедрасы, Н.Исанов атындагы КМКТАУ,

Ага окутуучу, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар кафедрасы,

Н. Исанов атындагы КМКТАУ

К.А. Укуева, Г.Э. Жумалиева, Ж.А. Бейшебаева

Старший преподаватель, кафедра компьютерная лингвистика и межкультурная

коммуникация КГУСТА им. Н. Исанова

к.филол.н., доцент, кафедра компьютерная лингвистика и межкультурная коммуникация

КГУСТА им. Н. Исанова

Старший преподаватель, кафедра компьютерная лингвистика и межкультурная

коммуникация КГУСТА им. Н. Исанова

K. Ukuева, G. Jumalievа, Zh. Beishebaeva

Senior Lecturer, Department of Computational Linguistics and Intercultural Communication

KSUCTA them. N. Isanova

PhD in Philology, Associate Professor, Department of Computational Linguistics and Intercultural

Communication KSUCTA them. N. Isanova

Senior Lecturer, Department of Computational Linguistics and Intercultural Communication

KSUCTA N. Isanova

ЗАМАНБАП АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ КОМПЬЮТЕРДИК ТЕРМИНДЕРДИН ӨНҮГҮШҮ ЖАНА АНЫН СЕМАНТИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ

РАЗВИТИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕРМИНОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО СЕМАНТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

COMPUTER TERMS' DEVELOPMENT AND ITS SEMANTIC ASPECTS IN MODERN ENGLISH LANGUAGE

Аннотация: Бул макалада заманбап англис тилиндеги компьютердик терминдердин өнүгүшү жана анын семантикалык аспектилери каралган. Макалада каралган компьютердик терминология - информатиканын учурдагы абалын чагылдырган терминдердин иреттелген тутуму.

Аннотация: В данной статье исследуются развитие компьютерных терминов в современном английском языке и его семантические аспекты. Рассматриваемая в работе компьютерная терминология представляет собой упорядоченную систему терминов, которые отражают современное состояние информатики.

Annotation: This article is devoted to research of the computer terms' development and its semantic aspects in modern English language. Considered computer terminologies are unified system, which reflect the current state of computer science.

Өзөктүү сөздөр: термин, компьютердик термин, лексика, аффикс, суффикс, префикс, программа, сөз түзүү, кыскартуулар, айландыруу, этиш, зат атооч, сын атооч

Ключевые слова: термин, компьютерная терминология, аффикс, суффикс, префикс,

словообразование, аббревиация, конверсия, глагол, существительное, прилагательное

Key words: term, computer terminology, affix, suffix, prefix, word building, abbreviation, conversion, verb, noun, adjective.

Терминология менен жалпы адабий тилдин ортосундагы байланышка карата бирдиктүү көз караш жок. Бир жагынан, атайын лексика тийиштүү чакан системанын шартына ылайык өндүрүштүк багытка негизделген атайын стандартташтырууга дуушар болот. Экинчи жагынан, терминологиялык лексика жалпы адабий тилдин курамында каралып, ага байланыштуу процесстер эске алынат.

Компьютердик технологиялар жаатындагы жөнөкөй жана туунду терминдердин орчундуу бөлүгү жалпы адабий сөздөрдүн терминологиялык жактан кайра колдонулушунан келип чыгат. Г.Э.Жумалиева, ушул жаш тармактын терминдеринин чет тилинен кыргыз тилине котолушу жана колдонулушу, ушул тилде алардын өздөштүрүлүшү, лексикалык, семантикалык, грамматикалык жана стилдик өзгөчөлүктөрү, терминдерди бир системге келтирүү жана башка ушул сыяктуу тилдик маселелерин терең окуп үйрөнүү керектиги айкын экендигин белгилейт. [Жумалиева Г.Э.2016:63-64 б.] Терминдин семантикалык касиеттерин алардын мотивациясы жагынан карап чыгуу туура болот. Форма жагынан алганда, термин толугу менен жүйөлөштүрүлүп, жарым-жартылай жүйөлөштүрүлүп, жалган негизделген жана кыймылсыз болот. Толук түрткү мөөнөтү - бир элементтин турган шарттары, алардын тандоо "алдын-ала терминологиялык" дегенди менен аныкталат: код, comparability - шайкеш, аппарат - аспап, -өз ара, -издөө. 1996 - жана 2008 - жылдардагы Оксфорд эсептөө сөздүгүндөгү бир сөздөн турган сөздөрдүн бардыгы талданган. Талдоого алынуучу бирдиктерди тандоо, төмөнкүлөрдү сүрөттөгөн терминдер менен берилген:

1. hardware and gadgets - bitpad – планшетный цифратор графических изображений; multireader – мультиридер компьютердин тетиктери, компьютердик жабдуулар (жабдыктар жана шаймандар) - битпад - графикалык сүрөттөрдү санариптөөчү планшет; multireader - көп окугуч (бир эле учурда бир нече флэш карталарды колдонууну колдогон түзмөк);
2. Internet and networking - blogosphere – блогосфера Интернет жана тармак туташуулары (Интернет жана тармак) - блогосфера (тармак күндөлүктөрүнүн авторлорун бириктирген виртуалдык коом) - термин 1997-жылы блог жана чөйрө сөздөрүнүн айкалышы катары пайда болгон; идентификация - колдонуучунун идентификациясы.
3. Компьютерде жана ОСтин иштөө процесстеринде - жыйырмага айлануу (орто алкактарды түзүү менен бир баскыч кадрдан экинчисине тегиз өтүү); баскыч - системанын сын талдоосу.
4. Программалар, компьютердик тиркемелер, интерфейс (программалык камсыздоо, тиркемелер, интерфейс) - жарнама программасы - программанын өзүндө көрсөтүлгөн жарнамалардан алыс жашаган программанын толук функционалдык нускасы (жарнама - жарнамага кыскача (жарнама)); rootkit - руткит (хакердиктин кесепеттерин жашыруучу программа, кибер кылмышкерлер тарабынан колдонулган куралды антивирустук программадан жашыруу).
5. "Аткаруучулар", б.а. Компьютерди түздөн-түз иштеген же колдонгон адамдар - "байкоочу" (пассивдүү тармактын колдонуучусу, форумдарга жана конференцияларга катышпаган, бирок публикацияларды үзгүлтүксүз окуган); супервайзер - тутумдун башкы администратору. Ар кандай терминдердин формаларынын шайкеш келиши, ар кандай илимий мектептердин жана багыттардын өкүлдөрү тарабынан терминдерди ар кандай чечмелөө, синонимия (айрым чөйрөлөрдөгү терминдердин жалпы санынын 50% га чейин), бирдей терминдердин формаларынын өзүм билемдик менен өзгөрүлүшү, көптөгөн

түшүнүктөрдүн так эмес аныкталышы, негизсиз сыяктуу көрүнүштөр кеңири жайылган чет тил терминдерин киргизүү, себепсиз жана жалган мотивациялык терминдерди бөлүштүрүү, терминдерди түзүүнүн илимий негизделген жалпы принциптери жана билим чөйрөлөрүнүн басымдуу көпчүлүгүндө терминдерди түзүүнүн конкреттүү оптималдык моделдеринин жоктугу болуп саналат. А.В.Суперанская кандайдыр бир тилдин лексикасын жалпы жана атайын лексикага бөлүүнү сунуш кылган.[Суперанская А.В. 1989. 243 б.]

Ал лексикалык каражаттарды, тигил же бул адамдын кесиптик иш-аракетине байланыштуу атайын сөздөрдү түзүүнүн мындай жолдорун аныктайт: 1) жалпы тилдик сөздүн адистештирилиши; бул учурда, атайын сөз аны жараткан көп колдонулган сөздүн аталышына айланат; 2) неологизмди жаратуу; 3) карыз алуу; 4) ойлоону.

Жарым-жартылай жүйөлөштүрүлгөн терминдер көп элементтүү терминдер болуп саналат, алардын айрымдары түшүндүрүлүп, айрымдары жок. Изилдөөнүн жүрүшүндө бир дагы жарым-жартылай мотивацияланган компьютердик термин аныкталган эмес. Жалган негизделген терминдер - туура эмес же эскирген түшүндүрмөлөр менен мүнөздөлгөн терминдер болот. Термин joystick (англ. joy (радость, удовольствие) + stick (палка) – джойстик. (англисче кубаныч (кубаныч, ырахат) + таяк (таяк) - джойстик деген сөздү карап көрөлү. Башында, бул термин оюн үчүн шайман (таяк) дегенди билдирет. Консолдогу джойстикти колдонуп, адамдарга кубаныч жана ырахат тартууланды. Ошентип, джойстик деген термин толук негизделген. Учурда бул маанисиздик өчүрүлдү жана джойстик термини көзөмөлдөөчү рычаг катары гана кабыл алынды. Бул термин жалган жүйөө болуп калды.

Акырында, кыймылга келбеген терминдер - бул форманы тандоо таптакыр түшүндүрүлбөй турган терминдер: bootstrap - жүктөөчү программа. Жүктөө боосу деген термин эки терминологиялык элементтерден турат - жүктөө (жүктөө) боосу (кулак, цикл). Жүктөө куралын биринчи жолу компьютердик термин катары 1953-жылы Америкалык компьютердик технологиялар боюнча белгилүү адис Вернер Буххольц "IBM Type 701 Компьютеринин Системалык Дизайн" деп которгон. Бул термин метафоралык которуунун негизинде өз маанисин иштеп чыккан. Иштөө тутумун кубаттай турган программаны жүктөө үчүн баскыч басылганда, кошумча тиркемелер катарлуу туташтырылган, бул өз кезегин боо токулган сымал ар башка буйруктарды бири-бирин кайталай турган чынжыр түрүндө түзгөн. Мотивацияланган жана которулбаган сөздөрдүн санынын катышын аныктоо кыйын, анткени сөздүк жаңы зайымдар жана карыздар үчүн ачык, ошондуктан мотивацияланган сөздөрдүн курамы гана эмес, анча-мынча өзгөрүлбөгөн сөздөрдүн курамы өзгөрөт. Эң эле олуттуу өзгөрүүлөр тилдин лексикасында орун алат. Компьютердик лексикада сөз түзүүнүн эн натыйжалуу ыкмалары - аффиксация жана кыскартуу, жайгаштыруу, конвертация жана булгануу.

Аффикс туундусу. Орус жана англис тилдеринде компьютердик терминдерди түзүүдө жалпы илимий тилге мүнөздүү латын тектүү префикстер жигердүү колдонулат: аралыктар, мини -, микро -, мультипликаторлар - миникомпьютерлер; мультиплексор - комбайнер (ар кандай киргизүү каналдарынан маалыматты бир чыгуучу каналга өткөрүп берүүчү аппарат); интерактивдүү - интерактивдүү (диалогдо колдонуучулардын буйруктарын жана маалыматтарын кабыл алган тутумдар. inter- , mini – , micro – , multi - : minicomputer – миникомпьютер; multiplexer. Префикстердин арасынан форманттар көбүнчө форманттар менен мүнөздөлөт, тескерисинче, тескери аракеттердин маанисин берет, кайра кайталоону билдирет, орус тилинде, ал көбүнчө префикстин суб префиксине туура келет, карама-каршы же тескери аракеттердин маанисин түшүндүрөт: декомпилер - декомпилятор, субпрограмма - чакан программа, бөлүп берүү - бааны көтөрбөө (жабдуунун, программалык камсыздоонун

жана кызмат көрсөтүүлөрдүн өзүнчө баалары).

Кыргыз тилинде дагы ушундай уңгулардын колдонулушун белгилейт: интерактивдүү, өз ара мамилешүү, миникомпьютер.

Эң кызыктуусу, теле- префикси окшойт. Бул гректин префикси, 20-кылымдын 80-жылдарында компьютерлер аркылуу ар кандай иш-аракеттерге жаңы аталыштарды берүүнүн прагматикалык муктаждыгы пайда болгон кезде тездик менен өнүгүп келген. Кембридждин Өркүндөтүлгөн Окуучуларынын Сөздүгү жана Тезаурус [<http://dordam.cambridge.org/dordam/british/>] телепрограмманы төмөнкүчө аныктайт: телефон, телевизор аркылуу узак аралыкка маалымат берүү. Ошентип төмөнкү сөздөр пайда болду: телебанкинг - телебанкинг (алыскы кирүү каналдары аркылуу аралыкта эсептерди башкаруу), телекоммуникация - телекоммуникация - компьютердик тармак аркылуу кеңсеге туташкан кызматкердин алыстан (үй шартында) иштөө режими. Артыкчылыктары - жумуш убактысын үнөмдөө жана жумуш ордун уюштурууда акча табуу, акысыз график.

Ошондой эле компьютердик терминология үчүн эл аралык болуп саналган **cyber-** префикс (виртуалдык мейкиндикке байланыштуу) белгилей кетүү керек: анын өндүрүмдүүлүгү жогору жана өсүп баратат. cyber- префиксти колдонуунун бир нече мисалдары келтирилген: cybersleuth - кибердетектив, кибер-сыщик, cybersquatting - киберсквоттинг - регистрация киберлут - кибердетаттивдүү, киберквоттинг - киберквоттинг - популярдуу Интернет даректерин же домендик аталыштарды каттоо (адатта компаниялардын же продукциялардын аттары дал келген) аларды чыныгы ээсине же башка кызыккан жеке же юридикалык жакка сатуу максатында. Компьютердик технологиялар тармагындагы эң натыйжалуу суффикстердин бири **-or/-er** суффикси. Бул этиштен зат атоочторду түзүүгө кызмат кылат. Ушундай аягы бар зат атооч этиш менен түзүлгөн бир иш-аракетти аткарган түзмөктү же ушул иш-аракетти аткарган адамды билдирет: assembler (от гл. assemble - собирать) – компоненттик программа; simulator (от гл. simulate – копировать, имитировать) – симулятор (симуляция бөлүмүнөн - көчүрүү, окшоштуруу) - симулятор (симуляция программасы). Кийинки эң жемиштүү суффикс **-ing** болгон (сөздүн 26% түзөт). Бул суффикс этиштен зат атоочторду түзөт. Ортоңку англис тилиндеги суффикс– ing кеңири жайылып, - ung версиясын **-ing** менен алмаштырды, ал эми жаңы мезгилде суффикс **-ing** эң жемиштүү суффикстердин бири болуп калды: [Смирницкий 1955: 193 б.] backtracking (от гл. backtrack – артка тартуу, артка чегинүү, отходить, отступать-) – операцияны жокко чыгаруу, отмена операции, downsizing (от гл. downsize – азайтуу. (бөлүмдү кичирейтүү - өлчөмүн кичирейтүү, кичирейтүү) - тиркемелерди ири компьютерлерден кичинекейлерине өткөрүп берүү, уменьшать размеры, сокращать) – перенос приложений с большим компьютеров на маленькие

Өндүрүмдүүлүктүн үчүнчү суффикси **-ion** болуп эсептелет.

Бул суффикс этиштен зат атоочтордун пайда болушуна да өбөлгө түзөт. Ошол эле учурда, айрым учурларда, айтылыш жана кээде орфографиялык өзгөрүүлөр болот: emulation -эмуляция (-от гл. emulate – имитировать, моделировать- окшоштуруу, окшоштуруу) - ушул компьютердеги башка компьютер үчүн жазылган программанын так аткарылышы, , location (от гл. locate - помещать) жайгашкан жер (башкы жерден - жерге) - белгилүү бир жер компьютердин эс тутумунда, анда маалымат экилик формада сакталат.

Изилдөөдө башка суффикстер да кездешет, алардын талданган бирдиктердин жалпы санынын пайызы салыштырмалуу төмөн: **-ity** compatibility - совместимость, сочетаемость; (абалы, абалы менен шартталган аталыштар); объект - субъект, ; entity – сущность, модуль; **-ed** - hardwired – аппаратно-подключённый; (зат атоочтордон сын атоочторду жана

тактоочторду түзүү) конфигурацияланган, туураланган ; катаал - жабдыкка туташкан; **-able** (-ible) (сөздөрдүн 3.8%) (көбүнчө этиштерден сын атоочторду түзөт) көчмө - каймана.

Кыскартуулар. Аббревиация.

Компьютердик лингвистиканын лексикасын талдоонун негизинде, бул илимдин котормосунда көптөгөн кыскартуулар камтылган деп ырастоого да болот. Мисалы : CD-ROM (компакт диск окуу үчүн гана эстутум), DVD (санариптик видео диск), CPU (борбордук иштетүү бирдиги), MPEG (Motion Pictures Expert Group), VGA (видео графикалык массив), MIDI (музыкалык аспаптын санарип интерфейси), TIFF (Белги сүрөтүнүн форматы). Кыскартууларга, ошондой эле баш тамгалардан келип чыккан сөздөр жана жалпы маанини билдирген сөз айкаштарынан турган акронимдер дагы кирет. Мисалы: VIVID (Video, Voice, Image and Data)- видео, үн, сүрөт жана маалыматтар) видео, сүйлөө, сүрөт жана санариптик маалыматтар видео, речь, изображение и цифровые данные (мультимедиа); HIPPI (High Performance Parallel Interface)- бул жогорку ылдамдыктагы параллелдик интерфейс-высокоскоростной параллельный интерфейс, GIGO (garbage in, garbage out)- (таштанды таштоо, таштанды чыгаруу) - бул программанын принциби, эгерде программа туура эмес маалымат алса, натыйжа туура болбойт, башкача айтканда, жаман киргизүү начар жыйынтык чыгарат - принцип программирования, гласящий, что если на вход программы подаются неверные данные, то и результат не будет правильным, т. е. bad input produces bad output; PES (programmable electronic system) - (программаланган электрондук система) программаланган электрондук тутум- программируемая электронная система.

Сөз түзүү. Сөз түзүү жөнүндө сөз кыла турган болсок, эки же андан ашык өндүрүмдүү негиздерден турган татаал сөздөрдү бөлүп кароого болот; аффикс менен татаал сөздөр жана кыскартылган кошулма сөздөрдү ажырата алабыз. Айрым лингвисттер жаңы сөздөрдү түзүү ыкмасын эки фундамент - таза сөз айкашын кошуу менен аташат. Таза кошумчаны "бир нече өндүрүүчү негиздердин туунду негизинин курамында толук (кесилбеген) формада айкалыштыруу" түшүнүгү түшүнүлөт. [Клобуков 2002:216 б.]

Мисалы: : downtime- иштебей калуу - иштебей калган убакыт (жабдуунун иштебей калышы же техникалык тейлөөдөн улам компьютердик тутум же тармак пайдаланылбай турган убакыт аралыгы), boilerplate -откладка - шаблон, стандарттуу текст (текст иштетүү тутумунда - стандарт текст) (мисалы, бизнес каттын шаблону же коммерциялык келишим) өзгөрүлмө текст менен толтуруу үчүн баса белгиленген нерселер менен).

Сөз түзүү ыкмасы төмөнкүлөрдү камтыйт:

дефис орфографиясы бар татаал сөздөр: clip-art - клипарт (басма тутуму менен камсыздалган стандарттуу фрагменттердин китепканасынан иллюстрациялык), flicker-free – жылмаюусуз - жылмоочу (дисплей жөнүндө);

аффикс (дериваты- туунду) бар татаал сөздөр:- daisy-chaining – гирляндное подключение (например, подключение мониторов таким образом, что все они показывают одно и то же), device-dependent - аппаратно-зависимый романс-чынжыр - чынжыр туташуусу (мисалы, мониторлорду бирдей көрсөтө турган туташтыруу), түзмөккө көз каранды - (ар кандай аппараттык платформаларда туура иштей албай жатышат) же белгилүү бир гана тышкы жабдууну талап кылган, мисалы, белгилүү бир өндүрүүчүнүн үн картасы же видео контроллери);

Кыскартуулар менен татаал сөздөр: e-wallet - электронный бумажник -электрондук капчык (кредиттик карта аркылуу электрондук төлөмдөрдү берүү программасы),), v-mail – голосовая почта- үн почта, T-commerce – коммерция при помощи телевидения- сыналгы аркылуу соода.

Айландыруу. Конверсия. Сөз түзүүнүн бул ыкмасы анын структурасынын аналитикалык мүнөзүнө байланыштуу англис тилине мүнөздүү болуп эсептелет. Сөз куруу процесси катары конверсиянын маңызы, сөздүн бир категориядан экинчисине өтүшү, сөздүн бир бөлүгүнүн экинчи бөлүгүнөн өзгөрүлбөй түзүлүшү. Мисалы: boot (n) - жүктөө (n) - жүктөө үчүн зарыл болгон (тугум) маалыматты камтыган катуу дисктин бир бөлүгү участок - жесткого диска, содержащий необходимую для загрузки (системную) информацию -boot (v) - загружать; - жүктөө (v); flame (v) - бурно обсуждать какую-либо тему на форуме - жалын (v) - форумдагы каалаган теманы кызуу талкуулоо (жалын (n) - жалын, жаркыраган жарык, жыпар жыт, жалын, от, тармакта кандайдыр бир кызуу талкуу, адатта, өрттөө каты менен башталат); flame (v)– (flame (n) – пламя, яркий свет, пыл, страсть, огонь, очень оживленное обсуждение какого-либо вопроса в сети, обычно начинающееся с чего-либо зажигательного письма)

Аралашма ыкмасы. Контаминация. Бул морфологиялык фрагменттердин же квази-морфемалардын, мүмкүн болгон гаплогология менен кысылышынын натыйжасында, тилдик же сүйлөө бирдигинин түзүлүшү [Лаврова 2012: 23 б.]. Биригүүнүн натыйжасында пайда болгон сөздөр булгоочу же аралашма деп аташат (англисче ушул аралаштыруу ыкмасы). Биригүү процесси- edutainment (билим + көңүл ачуу - education + entertainment). Сөзүнүн мисалында айкын көрүнүп турат. Ушундай жол менен алынган неоплазма тилдин номинацияга коюлган эки талабына жооп берет: толук формалдуулук (башкача айтканда, татаал сөздүн көйгөйү эмне менен байланыштуу) жана тилдин кыскалыгы (кыскартылган сөздүн негизги мүнөздөмөсү) [Лашкевич 2007: 46б.].

Колдонулган адабияттар:

1. Жумалиева Г.Э. Переводческие особенности терминов информационных технологий в кыргызском языке.-Вестник Кыргызстана. 2016. с.63-64.
2. Суперанская А.В. и др. Общая терминология: Вопросы теории. [Текст]- М.: Наука, 1989 – с. 243
3. Crystal, D., Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. [Интернет ресурс] Режим доступа: <http://dordam.cambridge.org/dordam/british/>
4. Смирницкий А.И. Значение слова.//Вопросы языкознания [Текст]- 1955: с.193
5. Клобуков Е.В. Современный русский язык. [Текст]- 2002: с.216
6. Лаврова Н.А. К вопросу о понятийной неоднозначности терминов [Текст] - 2012:с.23
7. Лашкевич О.М. К вопросу о продуктивности способов словообразования в современном английском языке [Текст]- 2007: с.46
8. Алания Д. Лингвистическая терминология русского языка, [Текст]- АҚД. Тбилиси. ТГУ, 2002.
9. Кондратюкова Л. К. Становление и развитие терминологии вычислительной техники в английском языке: Автореф. дис / Л. К. Кондратюкова [Текст] - Л., 1984
10. Dave Crocker. Email History. Living Internet. 1995.[Интернет ресурс] Режим доступа: <http://livinginternet.com/e/ei.htm> ; Internet
11. Садыков Т.С., Жумалиева Г.Э., Тумонбаева М.Ж., Шаршембаев Б.2015 «Кыргыз тилинин компьютердик лингвистикасынын негиздери» .-400б.
12. Современный англо-русский словарь компьютерных терминов и телекоммуникационных терминов. /Сост.В.А. Ников. М.: Астрей,2004.- 256 с.
13. Татаринов В. А. Теория терминоведения. / В. А. Татаринов. [Текст]- – М.: Московский лицей, 2006. – 311 с.

14. Тимофеева Г.Г. Новые английские заимствования в русском языке.

Рецензент: д.филол.н, и.о. профессора Эгембердиева А.